

Anuari de la Societat Catalana de Filosofia, XX, 2009, pp. 19-34

LA VERITAT ÉS LA REALITAT DE LES COSES ¹

Dídac RAMÍREZ SARRIÓ

Universitat de Barcelona

És un honor impartir la lliçó inaugural de curs. Agraieixo a la Junta de la SCF l'encàrrec. Vaig assumir-lo de grat, entre d'altres raons i principalment, perquè se m'oferia l'oportunitat de retrobar bons amics i amigues i alhora compartir l'estat actual de reflexions sobre qüestions que un bon dia se'm van incrustar en algun circuit neural i de tant en tant necessites comunicar per tal que no esdevingui un circuit tancat. La meua intervenció versarà sobre la veritat; la veritat com a problema. Prejutjo que l'assumpció inicial de la veritat com a constitutiva d'un problema actual i decisiu no aixeca polseguera. Amb més o menys fortuna, l'he abordat altres vegades a les quals tot seguit m'hi referiré.

*

Més d'un cop he sentit dir al Dr. Francesc Canals la frase: «Molts estan de tornada sense haver-hi anat». Per tal d'anar entrant en matèria, primer faré una breu *contextualització diacrònica*, no per reiterar idees ja exposades sinó per mirar de mostrar-ne l'evolució, integrar-les en un discurs posat al dia i evidenciar, per contrast, canvis de posicionament que permetrà que vostès puguin valorar si vaig o torno, i on sóc.

La Filosofia està plena de bifurcacions. Acabada la carrera, vaig escollir transitar per la via del realisme. L'opció, tot i aleshores tenir un punt de naïf, passava a formar part del *marc de referència* filosòfic que faria servir en la realització de la tesi sobre els *fonaments metodològics de l'anàlisi econòmica en context d'incertesa*, llegida l'any 1988. Donades les qüestions imbricades en la diversitat de lògiques, l'adopció d'un sistema lògic pel tractament de la incertesa no és filosòficament neutra. La decisió de no sortir-me'n del límits de la lògica bivalent calia fonamentar-la posant de manifest el marc des del qual la prenia² i que comportava,

1. Lliçó inaugural del curs 2007-2008 de la Societat Catalana de Filosofia pronunciada el 19 de desembre de 2007.

2. «Un nominalista no ve las cosas de la misma manera que un realista o un convencionalista, y del mismo modo que ello ha debido influir en la propuesta de una lógica determinada –el intuicionismo es quizás el ejemplo más claro– conviene también tenerlo en cuenta en el

entre d'altres aspectes, l'assumpció d'una realitat independent del nostre coneixement sobre la qual versen els enunciats de la veritat com a correspondència i del principi de bivalència com a llei fonamental del pensament. El mateix marc el vaig tornar a posar de manifest uns anys més tard (1997), amb motiu de l'anàlisi i crítica del pensament borrós.

El camí del realisme, però, no és lineal, també té les seves ramificacions. L'anàlisi de les finances a la llum de l'oposició *entre la Modernitat i la Postmodernitat* em duagué, l'any 2001, a replantejar-me la pregunta per «la realitat» i, de retruc, per la veritat. Em vaig prendre seriosament el postmodernisme, moviment que crea les condicions per a la reeixida del pensament borrós i que, com diu Stanley Rosen en la presentació de l'edició catalana del llibre *Hermenèutica com a política* (1992), «no és simplement una moda acadèmica o una nova escola filosòfica, sinó l'expressió de radical malestar en totes les avingudes de la vida contemporània intel·lectual i espiritual».

De resultes, bàsicament, de rellegir Feyerabend, aprofundir en les implicacions de la vaguetat, valorar les raons del constructivisme, de la reflexivitat, i assabentar-me de la funció cabdal de la metàfora en la percepció dels fets, el marc de referència demanava canvis. Ja no podia passar per alt els esculls de la veritat com a correspondència, ni seguir acceptant una «realitat» que se'ns escapa de les mans quan volem aprehendre-la, i tampoc l'assumpció dogmàtica del principi de bivalència com a llei fonamental del pensament i la realitat.

L'any 2002 vaig estudiar la crisi actual del coneixement científic, crisi que vaig identificar com la manca de legitimitat de la ciència dimanant del profund escepticisme postmodern sobre la veritat. Resseguint les lliçons del professor Jordi Sales sobre Husserl, demanava que la veritat universalment vàlida havia de recuperar el seu estatut com a principi legitimador de la ciència en un context neo-il·lustrat que tingués en compte els corrents de pensament sorgits amb la postmodernitat³.

La demanda constituïa una empresa gens fàcil de realitzar. El juliol del 2003, l'Ajuntament de Vic em va convidar a impartir la conferència de l'aniversari de la mort de Jaume Balmes. Va ser una oportunitat per retrobar *El Criteri* i per seguir reflexionant en l'elaboració d'una proposta coherent amb el plantejament anterior, proposta que es manté dins l'esfera del realisme, però ja no d'una manera naïf. Entestar-se en negar que la veritat admet graus pressuposa un concepte fictici, una adequació perfecta que, fora de casos trivials, és inexistent.

momento de elegir un sistema lógico. [...] ¿acaso se puede prescindir de las razones que configuran las diferentes concepciones del mundo? En Lukasiewicz la creencia, no importa fuera equivocada, de que la bivalencia conducía al determinismo subyace a su propuesta de la lógica trivalente. Y no debe extrañarnos: en general, antes que la ciencia llegue a modificar la *Weltanschauung* de las personas, alguna concepción del mundo la ha modificado a ella».

3. «La tâche que la philosophie s'impose, le but de sa vie en tant que philosophie, c'est une science universelle du monde, un savoir universel, valable de façon ultime, l'universum des vérités en-soi du monde, du monde en-soi»: HUSSERL, *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendantale*, Paris: Gallimard, 1989, p. 298.

Ja es poden fer una idea de quina és la posició filosòfica des de la qual els parlo. L'evolució l'he anada plasmant en diverses conferències i escrits. La sessió d'avui espero que representi un pas endavant, per petit que sigui, en la línia exposada.

*

D'entrada, dues preguntes orienten la present comunicació: *què és la veritat?* i, *per què ens cal pressuposar-la?* Preguntes que fan referència a una mateixa qüestió, *la crisi de la veritat*, que té *dues facetes*, pròpiament filosòfiques⁴, *una teòrica*, que afecta bàsicament la concepció tradicional de la veritat, i *l'altra pràctica*, que incideix en la vida quotidiana i podem il·lustrar amb els versos del poema «Humoradas», de Ramón de Campoamor (1817-1901): «En este mundo traidor, nada es verdad, ni mentira, todo es según el color del cristal con qué se mira». El vessant pràctic de la crisi el trobem amb la creença generalitzada que els coneguts versos descriuen el món de les relacions humanes.

Quan parlo de *crisi de la veritat* no pretenc ser original. I sent que la major part de registres notariais que darrerament la certifiquen provenen de l'Església catòlica (Joan Pau II, Benet XVI, Ralph Martin)⁵, més d'un hi haurà que titlli el meu discurs de ranci.

Ara, ja fa vint anys Ulrich Beck alertava: «Demandar a un científic sobre la 'veritat' (*Warheit*) ha esdevingut quasi tan vergonyós com preguntar a un sacerdot sobre Déu. Pronunciar el mot 'veritat' en els cer-

4. «La *urgencia* arrastra al hombre contemporáneo, y su interés se vuelca en lo inmediato. De ahí la grave confusión entre lo urgente y lo importante, que conduce a una sobreestimación de las decisiones voluntarias respecto de la remota e inoperante especulación teórica. Mientras, para un griego, la forma suprema de la praxis fue la teoría, para el hombre contemporáneo la teoría va quedando tan alejada de lo que llama 'vida', que, a veces, viene a resultar lo teórico sinónimo de lo no verdadero, de lo alejado de la realidad». X. ZUBIRI, *Naturaleza*, I. 3. p. 29.
5. Benet XVI, a l'homilia pronunciada al santuari de Mariazell (Austria, 8.9.07): «La nostra fe s'oposa de manera categòrica a la resignació que considera l'home incapaç de la veritat –com si ella fos massa gran per a ell. Aquesta resignació envers la veritat és el cor de la crisi d'Occident, d'Europa. Si no hi ha veritat per l'home, aquest, en el fons, ni tan sols no és capaç de distingir entre el bé i el mal. Aleshores, els grans i meravellosos coneixements de la ciència es tornen ambigus: poden obrir perspectives importants per al bé, per l'home, però igualment [...] esdevenir una amenaça terrible, la destrucció de l'home i del món. Tenim necessitat de la veritat. Però, certament, per raó de la nostra història, tenim por que la fe en la veritat no comporti la intolerància. Si aquesta por, que té les seves bones raons històriques, ens assalta, és temps de girar la nostra mirada vers Jesús que el veiem al Santuari de Mariazell. El veiem sota dos aspectes: com un infant als braços de la seva mare i com a crucificat. Aquestes dues imatges ens diuen que la veritat no s'afirma per mitjà d'un poder exterior, sinó que és humil i no es dona a l'home més que a través del poder interior del fet que és veritable. La veritat es mostra ella mateixa en l'amor. Ella mai no és propietat nostra, producte nostre, de la mateixa manera que l'amor no pot produir-se, sinó tan sols rebre's i transmetre's com a do. Tenim necessitat d'aquesta força interior de la veritat».

Joan Pau II, *Carta a les Famílies*: «Qui pourrait nier que notre époque est une époque de grave crise qui se manifeste en premier lieu sous la forme d'une profonde "crise de la vérité". Crise de la vérité, cela veut dire d'abord crise des concepts. Les termes "amour", "liberté", "don désintéressé", et même ceux de "personne", de "droits de la personne" expriment-ils vraiment ce que par nature ils signifient?» (*Gratissimam sane*, n. 13). La denúncia de Joan-Pau II indica el buit antropològic en una civilització de les «coses» i no de les «persones», on les persones s'utilitzen com a coses (cf. *Gratissimam sane*, 13).

cles científics (o també el mot 'realitat' –*Wirklichkeit*) mostra la ignorància, mediocritat, l'irreflexiu ús de l'ambigüitat, paraules del llenguatge ordinari llastades emocionalment»⁶.

M'exposo al risc de concitar reaccions semblants. És més, crec que correspon fer-ho, i molt especialment des de la filosofia.

La superació de la crisi passa, per una banda, per reforçar el substrat teòric de la veritat, les febleses del qual són un dels factors principals de la crisi des que provoca que moltes persones, indoctes o no, extrapolin els versos abans citats. I de l'altra, posant de relleu les conseqüències pràctiques de tenir la veritat a l'abandó. Afirmacions com la de Gianni Vattimo en el diari amb més difusió a Espanya («No hi ha cap veritat inqüestionable»), calen i s'acaben prenent, paradoxalment, com a inqüestionables.

El tema és complex i el seu tractament exposa a un risc de divagació alt. Per mirar de controlar aquest risc fixaré de bell antuvi l'argument del discurs en les cinc proposicions següents: (1) *La noció de veritat ha estat objecte de secular controvèrsia. La teoria de la correspondència, erigida en concepció estàndard, ha concentrat i suportat el pes de la major part de la crítica.* (2) *A partir de l'últim quart del darrer segle, amb l'adveniment de corrents de pensament adscrits al postmodernisme, per bé que no exclusivament, les escomeses, carregades de reduccionisme, s'han intensificat.* (3) *Havent transcendit els atacs als àmbits lògic i epistèmic, s'ha produït un desplaçament que, impròpiament, qüestiona la legitimitat no d'una teoria, sinó de la mateixa idea de veritat, objectiva s'entén.* (4) *Conseqüència pràctica d'aquest desplaçament: un escepticisme que soscava qualsevol consideració de la veritat com a un valor sòlid i obre el pas a l'afebliment moral i intel·lectual d'Occident.* (5) *Recuperar una idea consistent de la veritat és una tasca peremptòria. En el pensament balmesià (que creiem compatible amb l'anàlisi heideggeriana de la veritat com *aletheia* i el perspectivisme d'Ortega y Gasset) hi trobem formulacions valuoses per reeixir en aquesta tasca.* A partir d'ara procuraré seguir el fil d'aquest argument.

LA VERITAT, OBJECTE DE SECULAR CONTROVÈRSIA

«*Il y a plusieurs siècles qu'on a demandé ce que c'est la vérité*». Amb aquesta frase que Leibniz recull de Locke per boca de Philalèthe comença el capítol 5è del llibre IV dels *Nous essais sobre l'enteniment humà*, capítol que porta per títol «*De la vérité en général*», molt breu si considerem el tema tractat, i la lectura del qual fa pensar, almenys així ha estat en el meu cas, que no fou de redacció còmoda per a Leibniz, qui mostra el desgrat respecte la definició de veritat de Locke i aprofita per adreçar una pulla a Hobbes⁷.

6. U. BECK, *Risk Society*, 1986, p. 238.

7. «Mais ce que je trouve le moins à mon gré dans votre définition de vérité, c'est qu'on y cherche la vérité dans les mots. Ainsi le même sens, étant exprimé en latin, allemand, anglais,

També Ponç Pilat, havent demanat *què és la veritat?*, sense esperar-se que Jesús respongués, donà per finalitzat un interrogatori que li estava resultant força desplaent⁸. Pilat girà l'esquena i tornà a dirigir-se als jueus. El rentat de mans ja havia començat.

La reacció de Pilat ha suscitat un allau de crítiques. A poc que s'hi pensi, però, és del tot comprensible. Com reaccionariem nosaltres si avui algú ens digués: «He vingut al món per donar testimoniatge de la veritat»? De quina veritat se'ns estaria parlant? De la veritat científica, jurídica, social, física...? D'altra banda, un munt de distincions doten de sentits diversos al mot 'veritat', com ara *veritat/falsedat*, *veritat/mentida*, *veritat/error*, *veritat/oblit*, *veritat/ocultació*, *veritat/aparença*, *veritat/inautenticitat*,...

No cal afinar més. Quin garbuix! L'arronsament d'espatlles és un capteniment assenyat si no es tenen clares les coordenades.

La pregunta del governador romà, que segons Nietzsche és l'única frase que té valor i enriqueix el Nou Testament⁹, malgrat pugui resultar enutjosa i molts prefereixin eludir-la, vull pensar que punyeix fins i tot els que participen del pregon escepticisme al voltant de la veritat, àdhuc a un dels seus principals precursors, el mateix Nietzsche¹⁰.

A la segona tesi de les *XI Tesis sobre Feuerbach*, Marx enuncia: «El problema de si pot atribuir-se al pensament humà una veritat objectiva no és un problema teòric, sinó un problema *pràctic*. És a la pràctica que l'home ha de demostrar la veritat, és a dir, la realitat i el poder, la terrenalitat del seu pensament. El debat sobre la realitat o irrealitat del pensament aïllat de la pràctica és un problema purament escolàstic».

Jo afegiria que *no només* és un problema pràctic. Certament que a l'hora de tractar el problema de la veritat no podem fer abstracció dels abusos comesos en nom d'ella. El mateix Benet XVI en fa al·lusió: «Tenim necessitat de la veritat. Però, certament, per raó de la nostra història, tenim por que la fe en la veritat no comporti la intolerància».

Por, afegeix que té les seves bones raons històriques. Com ara, diem, la petjada que va deixar en la memòria col·lectiva dels pobles la *quaestio*, tortura que s'inflingia al pressumpte culpable inconfès en l'esbrinament de la veritat per part de qui es creia posseir-la.

français, ce ne sera pas la même vérité, et il faudra dire avec *M. Hobbes que la vérité dépend du bon plaisir des hommes; ce qui est parler d'une manière bien étrange*».

8. «¿Tu ets el rei dels jueus?» Jesús respongué: «¿Dius això de per tu mateix, o bé d'altres t'ho han dit de mi?» Pilat va respondre: «¿Que pots ser sóc jueu, jo? El teu poble i els grans sacerdots t'han dut a mi; què has fet?» Jesús contestà: «El meu regne no és d'aquest món; si el meu regne hagués estat d'aquest món, els meus homes prou haurien lluitat perquè jo no caigués a les mans dels jueus; però, de fet, el meu regne no és pas d'aquí». Pilat li digué: «Per tant, tu ets rei?» Jesús respongué: «Tu mateix ho dius sóc rei. Jo per això he nascut i per això he vingut al món: per donar testimoniatge de la veritat; tot aquell qui és de la veritat, escolta la meua veu». Pilat li digué: «¿I què és, la veritat?» Havent dit això, tornà a sortir cap als jueus i els digué: «Jo no trobo cap causa contra ell». Evangeli de sant Joan.

9. *L'Anticrist*, §46.

10. «No ens deixem induir a error: els grans esperits són escèptics. Zaratustra és un escèptic». *L'anticrist*, §54.

Sota l'arbitratge dels qui detenten el poder, el problema de la veritat té fortes connotacions pràctiques, que afecten la vida dels pobles. Però aquest fet no es pot deslligar de la teorització del problema i de la qüestió de la seva legitimitat. Perquè no totes les afirmacions que es fan sobre la veritat són igualment consistents ni parteixen d'un marc referencial identificable.

Una cosa és afirmar que la veritat és inassolible, en la línia de Demòcrit, per exemple: «Per convenció calent, per convenció fred, i en realitat no coneixem res vertaderament, perquè la veritat està amagada en el fons»¹¹. O d'Aristòtil, fent-se ressò de l'opinió del filòsof traci: «No és, doncs, obvi quines d'aquestes impressions són vertaderes i quines són falses. No són, en efecte, més veritables aquestes coses que les de més enllà, sinó igualment veritables. Per aquesta raó Demòcrit sosté o bé que no ni ha veritat o bé que a nostraltres almenys ens és desconeguda»¹². I una altra cosa molt diferent és que a resultes de posicions semblants (com ara la de Popper, en l'àmbit del coneixement científic), la veritat es faci fonedissa pràcticament.

Tindran raó els que assenyalen la Il·lustració com a factor desencadenant del nihilisme? Si fos el cas, no és paradoxal atenent a la insigne funció que el projecte il·lustrat assignava a la veritat com a valor que havia de regir la ciència? I això deixant de banda que en el diagnòstic coincideixen extrems tan oposats com Nietzsche i Benet XVI (en la darrera encíclica *Spe salvi*).

P. Feyerabend, poc després d'afirmar que «el problema de la veritat roman irresolt», afegeix: «L'amor a la veritat és una de les motivacions més fortes que porten a què hom s'enganyi a si mateix i als altres». Una altra asseveració paradoxal? Com és possible que l'amor a la veritat condueixi a l'engany?

Darrera la manifestació de Feyerabend hi ha un neguit real: de quina manera combinen la veritat i la llibertat? Lukasiewicz va traslladar a la lògica un neguit semblant, per diferents raons, però. Feyerabend, en comptes de reconèixer la dependència de la llibertat respecte de la veritat¹³, reclama la necessària independència d'una envers l'altra; tanmateix, no fa més que manifestar un sentiment que d'una manera o altra ha estat present al llarg de la història.

Nietzsche ha presentat la veritat com un fanatisme que governa la filosofia. Al pròleg de la segona edició de la *Gaia Ciència* (vegeu també el sovint citat §344): «No, nosaltres ja no trobem plaer amb aquesta cosa de mal gust, la voluntat de veritat, la "veritat a tot preu", aquesta bogeria de jove, l'amor de la veritat: tenim massa experiència per això, som massa seriosos, massa alegres, massa passats pel foc, massa profunds... No creiem ja que la veritat resta veritat si se li lleva el vel [...] Avui és per a nosaltres un afer de conveniència no voler-ho veure tot nu, no voler assistir totes les coses, no voler comprendre i *saber-ho* tot».

11. Fr. 117, Diògenes Laerci IX, 72.

12. *Metafísica* IV, 1009 b 7.

13. «Coneixereu la veritat i la veritat us farà lliures» (Jn. 8, 32).

El cansament que transpuen aquestes paraules respecte a la veritat, i també al coneixement, és notori. Nietzsche representa un moment històric de la crisi de la veritat. D'ell s'ha dit que és el filòsof que ha portat més lluny la distància constitutiva de la veritat. Sigui com sigui, és més proper que Demòcrit, i més popular. Nietzsche contraposa dos amors, amor a la veritat i amor a la vida, i es decanta de forma vehement cap al segon, consumant-se una separació que molts han fet seva, donant per suposat que *viure en la veritat* constitueix un de tants oxímorons. En aquest ordre de coses, és adient esmentar Ortega y Gasset, l'obra del qual és un intent seriós de fer compatibles ambdós amors.

*

«Tal vegada la veritat sigui una dona que té les seves raons per no voler mostrar les seves raons!» exclama Nietzsche en el pròleg abans esmentat. Obviant les consideracions de gènere que suscita la metàfora, el cansament que detecto és excusable si del que es tracta és del conèixer, i no en sentit bíblic.

La veritat és condició necessària del coneixement, entès aquest com a *creença vertadera i justificada*¹⁴. Les dificultats que sorgeixen a l'hora d'examinar la relació entre la veritat i el coneixement són diverses i serioses. Passant per alt temes com ara quins han de ser els *portadors de veritat* (lloc de la veritat: enunciats, oracions, proposicions o bé els judicis)¹⁵, em centraré en algunes de les crítiques actuals de la noció clàssica de veritat com a adequació.

14. Tal creença es formula mitjançant l'expressió 'sé que *p*', designant *p* un judici, una proposició, un enunciat o una oració. *Proposició* és el producte mental pel qual sabem o creiem que alguna cosa és o no el cas, el contingut d'un saber o creença. Proposicions, oracions, enunciats i judicis no s'han de confondre. Una *oració* o frase és una successió de signes o d'expressions del llenguatge natural amb significat i que es pot considerar gramaticalment correcta i completa. Hom distingeix entre oració-cas i oració-tipus. Una oració-cas és una sèrie de marques en el paper o que es donen en un interval de temps constituint una oració escrita o parlada; p. ex., 'la porta està tancada' i 'la porta està tancada' son dues oracions-cas distintes. Només si les dotem de significat són la mateixa oració, això és, l'oració-tipus *la porta està tancada*. Un *enunciat en sentit gramatical* és una oració (tipus) *declarativa*. Oracions interrogatives, imperatives o desideratives no són enunciats en el sentit exposat. Per 'enunciat s'entén també l'acte d'enunciar o de pronunciar una oració declarativa a fi d'asseverar alguna cosa. Aquest sentit difereix de l'anterior: un mateix enunciat en sentit gramatical profit per persones distintes pot donar lloc a asseveracions diferents, i una persona pronunciant dues oracions declaratives distintes en instants diversos pot estar afirmant una mateixa cosa en les dues ocasions (Vg. W. i M. Kneale, 1961, *El desarrollo de la lógica* (Madrid, 1980) p. 47-48 i S. Haack, 1978, p. 96-97). Per tal d'evitar confusions emprarem en aquest cas el terme 'enunciació' i reservarem *enunciat* per l'enunciat en sentit gramatical.

15. A. Tarski limita l'ús dels predicats «vertader» i «fals» a les oracions i rebutja per fosc el concepte de 'proposició'; segons H. Putnam, 1971, és impropri parlar de les oracions com vertaderes o falses; també hi ha qui, com K. R. Popper, mantenen una actitud indiferent. Per una succinta, però completa, exposició de les distintes opinions: A. Pap (1955, p. 85-87) i S. Haack (*Filosofia de las lógicas*, 1978, p. 100 i ss.), W. O. Quine (*The pursuit of truth*, 1990, 5, 32). En el cas d'enunciats matemàtics o que pertanyen a llenguatges formalitzats, la qüestió pot ser irrellevant; no quan es tracta de llenguatges naturals. Són les oracions de caràcter reflexiu la formulació de les quals les fan dependents del subjecte, temps i lloc, les que presenten dificultats (Cfr. W. i M. Kneale, 1961 p. 49-51).

La noció clàssica de veritat té el seu origen en la definició aristotèlica segons la qual la veritat consisteix en dir d'allò que és, que és, i del que no és, que no és, establint que la veritat és una relació entre una creença i la realitat, o entre un enunciat i el fet que denota¹⁶. Així, un enunciat és una descripció d'un «estat possible de coses»; que sigui vertader significa que aquest estat de coses és «actual» o existeix en el «món real», és a dir, representa un «fet».

A ningú no se li escapa la dificultat que entranya aquesta concepció, anomenada *teoria de la correspondència*. La comprensió de nocions com «estat de coses», «fet», «món», «existència» i «realitat» no es més clara que la de «veritat». I el mateix podem dir de la relació implícita en la definició: què significa exactament «correspondre» amb la realitat? Així doncs, no és estrany que les bufetades li hagin arribat de tots els costats.

Prescindint de la *teoria semàntica* d'A. Tarski (1931)¹⁷, les crítiques s'agrupen, principalment, al voltant de les teories de la *coherència* i la *pragmatista*¹⁸, cadascuna d'elles susceptible també de discussió i crítica.

Aquestes últimes no aporten, com sí ho fa la teoria de la correspondència, una *definició* de veritat pròpiament dita, sinó tan sols ofereixen un *criteri* per a reconèixer la veritat i mantenen que no té sentit parlar de veritat i realitat com a divorciades de la praxi humana i de les activitats cognoscitives. D'altra banda, la teoria de la correspondència subscriu el concepte objectiu de la veritat (la veritat d'un enunciat o proposició és independent del nostre coneixement), mentre que les altres adopten el concepte subjectiu o epistèmic (la veritat depèn del nostre coneixement o creença).

La visió objectiva es basa en la creença que el llenguatge és «figura de la realitat», metàfora que va reeixir arran que l'any 1922 Wittgenstein l'emprés en el *Tractatus Logico-Philosophicus*, durant la seva adscripció a l'atomisme lògic. El 1953, el mateix autor va introduir una idea radicalment diferent en les *Investigacions filosòfiques*: el llenguatge és tan sols un vehicle de comunicació que es pot fer servir de moltes maneres;

16. Aquesta noció es remunta als atomistes grecs i l'han defensat, entre d'altres, Plató, Aristòtil, Tomàs (seva és l'expressió *veritas est adaequatio rei et intellectus*) i, més recentment Russell, Wittgenstein (durant l'adscripció a l'atomisme lògic) i Austin.

17. La *teoria semàntica*, per tal d'oferir una adequada explicació de la idea subjacent a la teoria de la correspondència evitant els problemes que la mateixa planteja al voltant dels membres de la relació que determina la veritat, sosté que només pot donar-se una definició precisa relativament, respecte d'una *estructura o llenguatge formalitzat interpretat*, és a dir, la terna composta per un llenguatge formal, un univers del discurs i una interpretació que relaciona ambdós; el predicat 'és vertader' és així un predicat metalògic i s'estableix en termes de la relació lògico-semàntica de *satisfacció*.

18. La *teoria de la coherència* (F.H. Bradley, O. Neurath, N. Rescher) sosté que la correspondència de les proposicions amb els fets no és allò que determina la veritat, sinó la coherència de les proposicions entre si, sense fer referència a realitat extra-lingüística. La *teoria pragmatista* (C. S. Peirce, J. Dewey i W. James) admet que la veritat d'una creença deriva de la correspondència amb la realitat, però afirmant al mateix temps que aquesta veritat es manifesta després d'haver estat confirmada per un mètode científic reconegut i acceptada en el seu conjunt pels científics. D'altra banda, per els pragmatistes la realitat és realitat per nosaltres (*für uns*), no en si (*an sich*), i la veritat és veritat tal com és coneguda per nosaltres.

l'important és l'ús, no el significat, i la funció denotativa és una més entre d'altres. Conegudes les regles que regeixen l'ús d'un terme se'n coneix el significat, de manera anàloga a un joc.

El gir metafòric produït amb el pas de la figura al joc representa un canvi fonamental en la manera de pensar la relació entre allò que es diu i allò sobre el que versa el que es diu, la naturalesa del coneixement i la realitat; la veritat en definitiva. Les interpretacions «subjectives» van rebre un fort impuls. Amb aquest gir es van establir les bases perquè el vincle entre el llenguatge i la realitat es disolgués, que fos el llenguatge el que construís la realitat, que la mateixa realitat acabés disolguent-se, que no hi hagués res a representar, que el món virtual es convertís en un atractor del món real.

L'estratègia avui dominant (Niiniluoto, p. 136), posada de moda pels escrits de Michael Dummett (1978), N. Rescher (1977), H. Putnam (1978), R. Rorty (1982) i J. Habermas (1982), consisteix en identificar la veritat amb els continguts del coneixement humà en el seu estat final o ideal: 'vertader' significa el mateix que 'coherent' o 'consistent' en la teoria de la coherència, o que 'provat' (intuïcionisme matemàtic), 'verificat' (verificacionisme) i 'asseverabilitat justificada' (Dewey), 'exitós' o 'que funciona a la pràctica', 'el límit ideal de la investigació científica' (Peirce), 'racionalment acceptable sota condicions ideals' (Putnam), consensus ideal assolit en 'lliure' o 'no distorsionada' comunicació humana (Habermas).

*

L'estratègia apuntada està molt relacionada amb l'ampli rebuig del principi bàsic de la lògica clàssica o estàndard (inclou la lògica d'enunciats i la lògica de primer ordre), el principi de bivalència: «tota proposició és o vertadera o falsa»¹⁹. Els noms de J. Lukasiewicz, S. Kleene, D. A. Bochvar, A. Heyting, J. M. Keynes, K. Gödel, M. Black i L. A. Zadeh, entre d'altres, figuren com a iniciadors i propulsors de les *lògiques divergents: les lògiques plurivalents, la lògica probabilística i la lògica borrosa*, amb diferències entre elles però amb un element comú: el rebuig del principi de bivalència²⁰. Els motius per introduir les lògiques divergents i proposar «graus de veritat» intermedis responen als problemes que es deriven de la determinació de la veritat o falsedat dels enunciats en els que s'hi troben involucrats temes com els futurs contingents, l'absència de sentit, l'infinit, la indecidibilitat matemàtica, els principis de l'intuïcionisme, la inducció i la vaguetat.

19. El PB se sol confondre amb els principis de *no contradicció* (LNC): «Una proposició no pot ser vertadera i falsa a la vegada», i del *terç exclòs* (LTE): «La disjunció '*p* o no *p*' és sempre vertadera». En la lògica estàndard només PB és un autèntic principi; els altres són teoremes o lleis que es poden deduir de les regles primitives d'inferència.

20. Les *lògiques exteses* (modal, deontica, epistèmica, temporal, ...) sorgeixen de resultes de la incapacitat de la lògica clàssica per a adequar-se als requisits que, intuïtivament, s'atribueixen a un raonament vàlid, donada l'excessiva laxitud de la implicació material ' \Rightarrow '. Però en cap moment qüestionen la correcció dels principis de la lògica estàndard.

No em puc deturar a analitzar l'abast del rebuig i els motius esmentats. Quan ho he fet, he conclòs que només la vaguetat representa una raó consistent en contra del principi de bivalència i de la veritat objectiva. Certament, el cos de la lògica clàssica trontolla sota el pes de la resta d'arguments esgrimits a favor del canvi de lògica; tanmateix, la veritat no es veu afectada en la mesura que els «graus de veritat» intermedis són de naturalesa epistèmica, denotant, segons els casos²¹, graus d'*indeterminació, desconeixement, certesa, indecidibilitat, creença, confirmació*. I com a màxim, només es veuria afectat el parell *veritat/falsedat*.

*

Encara que «tocada» per les crítiques rebudes, la teoria de la correspondència segueix vigent i podríem dir que manté una salut raonablement bona. Com digué M. Heidegger (*L'ésser i el temps*, § 44): «La definició de la veritat com “adequació” és certament força general i buida. Malgrat tot, ha de tenir algun fonament si, sent la veritat el predicat distintiu del coneixement, la definició assoleix mantenir-se a despit d'interpretacions tan divergents de les quals aquest coneixement n'és l'objecte».

Aquest text segueix una crítica a la teoria neo-kantiana del coneixement per haver considerat la definició clàssica de la veritat «com l'expressió d'un realisme naïf i metodològicament retardatari». Declarar-la incompatible amb la problemàtica que imposa la «revolució copernicana» de Kant –prosegueix Heidegger recolzant-se en Brentano– oblida que Kant va romandre fidel a aquest concepte de veritat.

I per a portar un altre testimoni que m'és proper, al final de capítol abans esmentat dels *Nous essais sobre l'enteniment humà*, Leibniz-Théophile es desmarca de l'exuberància de veritats contemplades per Locke i conclou (§11): «La vérité morale est appelée vérité par quelques-uns, et la vérité métaphysique est prise vulgairement par les métaphysiciens pour un attribut de l'être, mais c'est un attribut bien inutile et presque vide de sens. Contentons-nous de chercher la vérité dans la correspondance des propositions qui sont dans l'esprit avec les choses dont il s'agit» (la cursiva és meua).

«Algún fonament...», «acontentem-nos...», expressions significatives, que no tindrien lloc en el cas que la definició clàssica estigués exempta de dificultats, ni tampoc si hagués estat fàcil comptar amb una alternativa millor. En tot cas, amb la veritat, el risc d'incórrer en la sinèdoque és gran. L'extrapolació que s'ha fet dels arguments en contra del principi de bivalència constitueix, a la meua manera de veure, un clar exemple del desplaçament impropri de la crítica a la veritat des dels àmbits lògic i epistèmic a l'ontològic. En tots els casos excepte pel que fa al pensament borrós.

21. Només aparentment les lògiques divergents signifiquen un rebuig del PB.

LA VERITAT I EL PENSAMENT BORRÓS

La vaguetat que impregna el llenguatge ordinari, i de la qual ni el llenguatge científic n'està exempt, és la raó més forta contra el principi de bivalència. Sovint tenim dificultats en qualificar de vertaderes o falses proposicions que contenen paraules com 'alt', 'jove', 'eficient', 'amic', 'agradable', 'gran', 'racional', 'just', 'lliure', 'dolç', 'útil', 'progrés', 'terrorisme', ...

Si, com defensa el *pensament borrós*, finalment *tot és qüestió de grau*, el principi de bivalència i la veritat com a correspondència s'exposen a rebre una nova batzegada, la més contundent: no només a causa de la vaguetat del llenguatge ordinari hem d'admetre valors intermedis entre la veritat i la falsedat, sinó que ambdues nocions, i la pròpia realitat, són en si mateixes, vagues.

I la pregunta que cal fer-se és: és pertinent incloure el predicat *vertader* en la mateixa categoria que els predicats intrínsecament vagues? La veritat admet graus, com els caràcters quantitius, les modalitats dels quals són susceptibles d'augment i disminució?

El pensament borrós respon afirmativament ambdues preguntes d'una manera radical. Jo m'hi havia oposat amb arguments que considerava sòlids, com ara els de Susan Haack. Tal posició, però, avui em sembla poc sostenible. En primer lloc, perquè només té en compte el parell *veritat/falsedat* i, en aquest sentit, és reduccionista. I en segon lloc, perquè sostenir que fora de la veritat perfecta tot és falsedat és com mantenir que fora del coneixement perfecte tot és ignorància. La interpretació gradual del coneixement també és vàlida en l'àmbit de la veritat, d'una veritat que tingui present una realitat que no parli tan sols de «taules» i «cadires», com diu P. Feyerabend.

Compte, però! El principi *tot és qüestió de grau* condueix a defensar que tota realitat ho és; també la vida. Que el concepte de vida és vague semànticament i pragmàtica, és incontestable. No tothom fa servir el terme 'vida' de la mateixa forma, podent variar el seu ús en funció de l'època, del lloc i del context. També és cert que en una mateixa època i lloc coexisteixen interpretacions diferents sobre quan un ésser és viu o no. La vaguetat pragmàtica es pot resoldre amb una precisió contextual. La vaguetat semàntica exigeix, per a ser resolta, determinar els límits a partir dels quals la referència extensional està perfectament delimitada. La determinació d'aquests límits dóna lloc al debat sobre l'avortament.

Són prou conegudes les repercussions ètiques, biomèdiques, deontològiques i penals de la posició que la societat adopti al respecte. Aquest dies ha reaparegut el tema políticament. No m'hi aturaré. El que sí interessa destacar és el vessant lògic del problema. La pregunta *si la vida específicament humana comença en el mateix moment de la concepció* situa la ciutadania davant d'un dilema.

El pensament borrós rebutja qualsevol resposta basada en precisions de caire semàntic que faci compatibles criteris científics, religiosos i de

defensa dels drets humans. No perquè la trobi inviable, sinó perquè considera –com en el cas de la veritat– que la paraula ‘vida’ és vaga a causa de què la *vida* mateixa també ho és. És així que no hi ha una sola corba borrosa que assenyali el pas de la no vida a la vida, sinó infinites.

Davant d’aquesta situació –estalvio els detalls (vg. el meu article «El Pensament Borrós» a la revista *Relleu*) i vaig a l’essencial de la meua argumentació–, els partidaris del pensament *fuzzy* proposen l’única alternativa possible: fer enquestes als ciutadans i, a partir d’elles, obtenir un conjunt de corbes borroses de la vida, que dependrien del moment en què els ciutadans fossin enquestats. De totes les corbes, fent-ne la mitjana, se’n construiria *una sola*, que seria la corba de la vida representativa de l’estat d’opinió a nivell municipal, comarcal, nacional, etc. Amb aquesta corba, segons B. Kosko, es podria arribar a una «finestra de la vida». Assessors i metges parlarien als seus pacients d’aquesta «finestra de la vida». Es referirien a ella com una guia. Si aprovéssim lleis sobre l’avortament, podrien tractar molt bé d’aquesta finestra. En qualsevol cas, faríem servir les noves informacions en les corbes de la vida publicades. *Lentament canviaria la manera en què pensem l’avortament*. Fins i tot es podrien refredar els debats.

CONSEQÜÈNCIES PRÀCTIQUES

L’exemple de la vida és significatiu perquè assenjala el camí per on transita la visió borrosa del món. Concernent a la veritat, no cal esperar a construir corbes, de fet ja s’actua com si s’haguessin activat les «finestres de la veritat», de perímetres flexibles, que permeten encabir criteris de legitimitat com ara l’èxit basat en la ficció, que afavoreixen la proliferació d’escàndols en el món financer, auditor, judicial, polític, acadèmic (desenes de títols falsos proliferen a la xarxa), de l’art,... La veritat s’està convertint en una moneda sense valor, està perdent el valor d’ús.

És possible que la fase postmoderna de la crisi de la veritat hagi sorgit, com afirma François Lyotard, quan la incredulitat respecte del grans relats els lleva tota capacitat de legitimació. En la meua opinió apareix quan, com a conseqüència de la persistent i influent crítica de paradigmes anti-il·lustració i d’autors com Richard Rorty, arrela i s’expandeix en la societat una pregona desconfiança en la veritat.

En el programa de tarda de Gemma Nierga (14.12.07), a la secció ‘Radio Nicosia’, la popular locutora es va dirigir a una interlocutora: «Vosotros, los enfermos mentales, ...». La seva interlocutora la va tallar i digué: «Jo no sóc una malalta mental, tinc trastorns». Gemma Nierga respongué: «Ja, però tens deliris i visions...». «Sí, però qui diu que no existeixen. *Sabent que la veritat no existeix, qui pot determinar que no són veritat?*»

George Crowder, en la recensió del llibre *The Seduction of Unreason: The Intellectual Romance with Fascism from Nietzsche to Postmoder-*

nism (2004), de Richard Wolin, troba que «una de les meravelles del pensament social i polític dels darrers vint anys ha estat l'aliança entre els polítics d'esquerra i la filosofia posmodernista, o l'anti-filosofia. Pensadors com Foucault i Derrida han estat consagrats com autoritats intel·lectuals en la causa dels grups oprimits de molts tipus: la colonització dels pobles indígenes, les dones, la comunitat gay, els refugiats i altres. Tanmateix, es requereix poc pensament per plantejar seriosos dubtes sobre fins a quin punt les causes progressistes han estat afavorides per la classe de pensament que aquests escriptors han promogut».

Observa aquest autor que, tradicionalment, el pensament d'esquerra era universalista, basant les seves demandes en les nocions de raó, veritat, drets humans, justícia i democràcia. Des del punt de vista postmodern, en canvi, aquestes normes, i totes les normes, simplement expressen interessos de particulars o de les relacions de poder arbitrari d'unes persones, cultures o perspectives sobre altres.

Més a prop, en un article al diari *El País* («Esa odiosa palabra», 11.10.2004) Félix de Azúa afirmava: «Sin duda hemos regresado a una época en la que la verdad (esa odiosa palabra) se decide cada día en los despachos de los grandes consorcios. Una época similar a los terribles años treinta cuando la verdad sólo tenía dos caras: Hitler y Stalin. Hoy tiene una, la del potentado adherido a una o varias mafias. Poco a poco, tras unos decenios de ilusión neoliberal, el mundo de la política profesional regresa al totalitarismo, es decir, a la mentira. Curiosamente, el prestigio de la mentira ha crecido amparado en buena medida por unos intelectuales que se creían de izquierdas».

Georges Soros escrivia a *La Vanguardia* («De Karl Popper a Karls Rove», 15.11.2007): «La razón de que la política democrática genere manipulación es que los políticos no aspiran a decir la verdad. Quieren ganar elecciones, y la mejor manera de hacerlo es distorsionar la realidad en su beneficio. [...] Y al público le debería importar la verdad porque el engaño confunde a la gente en la elección de sus representantes, distorsiona las opciones políticas, socava la rendición de cuentas ante el pueblo y destruye la confianza en la democracia».

Irak, Argentina, el canvi climàtic, ... Podríem multiplicar els casos que motiven reflexions com les que acabem de recollir. El problema sorgeix quan la ficció llastada de falsedat, oblit i mentida es fa insuportable; és en va tot intent d'evitar substraure's al regne de la hipocresia, de la duplicitat en les relacions humanes, la manca de respecte a la paraula donada, la laxitud, quan topa amb una realitat que per més que se'ns esmunyi d'entre les mans sempre que volem fer-la coincidir amb el nostre pensament, a la praxi ens mostra que l'escepticisme no pot ser una estació terminal, que la veritat segueix sent un valor a tenir en compte.

EL CRITERI

*El Criteri*²² és una obra especial: és un periple al voltant de la veritat. Comença amb la pregunta «*què és la veritat?*», i segueix amb la resposta: «*La veritat és la realitat de les coses*» i, després d'un viatge on aquesta fórmula es repeteix idènticament en diverses ocasions (§1 dues vegades, §4, ...) o es presenta amb formulacions semblants, al final del trajecte, *Conclusió i Resum*, hi trobem un desplegament de veritats, la primera d'elles la veritat en les coses, que és la realitat, i després vénen la veritat en l'enteniment, en la voluntat, en la conducta, en proposar-se un fi i en l'elecció dels mitjans. «Hi ha veritats de moltes classes, perquè hi ha realitat de moltes classes».

La resposta de Balmes, és consistent? En el panorama actual, pot representar una aportació valuosa? Entenc que sí.

La definició balmesiana no deixa de ser força intuïtiva. Com ho és el realisme, branca per la qual el filòsof vigatà opta d'una manera clara des del primer moment. Dóna per fet que tothom qui la llegeixi o l'escolti hi estarà d'acord. Però no per intuïtiva deixa de ser profunda. La branca escollida no és la del realisme ingenu.

Quan coneixem les coses com són en si assolim la veritat, teològica –hi ha Déu–, física –la varietat de les estacions de l'any depèn del Sol–, o moral –el respecte als pares, l'obediència a les lleis, la bona fe en els contractes,.... I coneixem quan el pensament està en conformitat amb la realitat. Pensar bé no s'identifica amb la veritat, tot i que ens hi condueix. «Un senzill pagès, un modest artesà, que coneixen bé els objectes de la seva professió, pensen i parlen millor sobre ells que un presumptuós filòsof que, en encimats conceptes i altisonants mots, vol donar lliçons sobre allò que no entén.»

La veritat és la realitat de les coses. Qui coneix bé una realitat assoleix la veritat. Balmes sap que conèixer bé no sempre està al nostre abast. Hi ha diferents maneres de conèixer la veritat, diferents graus. Podem conèixer la veritat a mitges, i quan això passa es podria comparar «a un mirall mal argentat, o col·locat en tal disposició que, si bé ens mostra objectes reals, no obstant això ens els ofereix trasmudats, alterant les grandàries i les figures».

Balmes s'arreglera amb els partidaris de la interpretació gradual del coneixement, podem conèixer imperfectament sense deixar de conèixer. «De vegades coneixem la veritat d'una manera grollera, la realitat no es presenta als nostres ulls tal com és, sinó amb alguna mancança, afegit o mudança» (§2).

22. *El Criteri* reuneix una sèrie de característiques que la fan especialment idònia per l'ocasió, com ara que és una obra pensada i sentida abans que «llegida», una obra autèntica, directa, sincera, que se'ns presenta en pèl, despallada de tot ornament bibliogràfic o artifici retòric. Com és sabut, Balmes la va escriure durant el seu sojorn al Prat de Dalt, una masia de la parròquia de Sant Feliu de Codines on es va refugiar escapant de la insurrecció de la Jamància (Barcelona, 13.8.1843). Els únics llibres que va endur-se foren la *Bíblia*, la *Imitació de Crist* i el seu *Breviari*. Amb una biblioteca tan minsa i comptant sols 33 anys, el clergue vigatà va compondre un dels textos més importants de la filosofia catalana.

El coneixement imperfecte és una modalitat del coneixement. Això últim no és gens trivial. La interpretació gradual del coneixement no és acceptada unànimement. El pensament de Balmes no admet dubte: el coneixement admet graus. I no només això, no només el coneixement imperfecte és una modalitat del coneixement juntament amb el coneixement perfecte, sinó que també en el coneixement imperfecte podem distingir modalitats. Encara que el filòsof vigatà no ho hagi fet explícitament, dins la seva obra podem distingir el coneixement vague, aproximat i inexacte, a més del probable.

Però aquí ens interessa destacar el fet que per Balmes la veritat no és en primera instància una adequació. Cert és que parla de «correspondència»: «En cada paraula trobeu una idea, i aquesta idea veieu que es correspon a la realitat de les coses». La veritat té per Balmes un sentit ontològic abans que epistèmic. El bon pensador procura veure en els objectes tot el que hi ha, però no més del que hi ha.

Com a argument d'autoritat apel·la principalment a sant Agustí: *Verum est quod id est* (nota 1). Balmes també afegeix que la veritat pot ser considerada de dos modes: en les coses o en l'enteniment, però quan fa això i diu que la veritat en la cosa és la cosa mateixa i la veritat en l'enteniment és el coneixement de la cosa tal com aquesta és en si, i anomena veritat objectiva a la primera i formal o subjectiva a la segona, ja s'aparta de la concepció original, però sempre volent expressar el mateix, que la veritat és la realitat de les coses: «prescindit del moral i atenent al que és útil, és necessari tractar les coses d'acord amb el que són, no al que ens afecten: la veritat no està essencialment en les nostres impressions, sinó en els objectes, quan aquelles ens posen en desacord amb aquests, ens extravien. El món real no és el món dels poetes i novel·listes; és precís considerar-lo i tractar-lo tal com és en sí: no sentimental, no fantàstic, no somniador, sinó positiu, pràctic, prosaic» (XXII, § 53).

Que lluny estem del reduccionisme a la veritat física! I també a la veritat lògica: «Hi ha veritats matemàtiques, veritats físiques, veritats ideològiques, veritats metafísiques; n'hi ha de literàries i històriques; n'hi ha de raó pura i altres en què es barregen per necessitat la imaginació i el sentiment; n'hi ha de merament especulatives i n'hi ha que per necessitat es refereixen a la pràctica; n'hi ha que només es refereixen per raciocini, n'hi ha que es veuen per intuïció, i n'hi ha de les quals només ens informem per l'experiència; en fi, són tan variades les classes en què podrien distribuir-se, que fóra difícil reduir-les a guarismes» (XII, § 2).

D'altra banda, que a prop estem del perspectivisme: «Com és que les veritats no es presenten als ulls de tots d'una mateixa manera? És que aquestes veritats són d'espècies molt diferents: és que el compàs i el regle no serveixen per apreciar allò que afecta el cor; és que els sentiments res no valen en el càlcul i en la geometria; és que les abstraccions metafísiques res no tenen a veure amb les ciències socials; és que la veritat pertany a ordres tan diferents com ho són les naturaleses de les coses, perquè la veritat és la mateixa realitat» (XII, § 3).

CONCLUSIÓ

Hom podrà pensar que les raons teòriques no decideixen en la qüestió de la veritat. Podem resseguir quines són les teories de X, Y i Z. En última instància, però, ens podem permetre prescindir de la veritat? Si es vol, que sigui un problema indecidible teòricament. I pràcticament, també és moralment admissible la indecidibilitat? Davant del canvi climàtic, podem discutir la necessitat de la veritat? No tenen les seves raons les mares dels desapareguts d'Argentina i Xile? Deixem oberts els interrogants en fets que són històrics, com l'Holocaust, perquè no sabem què és la veritat? O perquè no existeix? La veritat la veig com el recurs dels humils, dels desposseïts, dels desesperats.

En un homenatge a Ernest Lluch (20.11.02), Miguel Ángel Fernández Ordóñez, actual Governador del Banc d'Espanya, deia: «El principal inconveniente para analizar y tomar decisiones es la hipocresía, que se diga una cosa y se haga otra. Esto crea una enorme incertidumbre». Ens hem d'acostumar a viure en la incertesa. Això significa que hem d'habituar-nos a un món cada cop més complex, que no recupera equilibris i que ja no repugna la vaguetat, l'atzar, el caos, el pluralisme metodològic, el desequilibri, la paralogia,

Però això no està renyit amb la recerca de la veritat. Ans al contrari, és la trava que fa que tots aquest elements no acabin sent la manifestació d'un relaxament simptomàtic de la crisi. Sense veritat no hi ha raó. La veritat és un valor que val. La legitimitat de la veritat la dona la realitat. A manca de finalitat, hi ha un anar fent. La noció de progrés perd tot sentit.

Jaume Balmes aporta una noció de veritat viva, rica, que supera visions rígides i castrants. És evident que no està exempta de dificultats. 'Veritat', 'realitat' i 'coses', com s'han d'entendre aquests termes? Si dic d'un bolígraf que és un estilet, faig servir l'«és» i podem començar a discutir sobre la veritat, la realitat i la cosa, com fa Feyerabend. Però si afirmo que he fet servir el bolígraf com un estilet per atacar algú, ja és diferent. Veig una pintura a una sala d'un bufet d'advocats. Què és el que veig? Allò que representa (Cadaqués) és un poble de la costa catalana; però també és un element de decoració per a prestigiar el despatx. El desocultament gairebé mai no pot ser complet. Allò que veig és inabastable. Podré parlar de veritat parcial, aproximada, etc. La fórmula emprada per Balmes és compatible amb totes elles. Amb les seves pujades i baixades, pot ajudar a harmonitzar, a re-desplaçar l'enfocament epistèmic cap a l'ontològic i, en un marc perspectivista orteguian, que de cap manera implica un relativisme, recuperant la idea de veritat com *aletheia* (Heidegger) interpretar els graus de veritat com graus de desvelament. En altres termes, privilegiar els parells *veritat/irrealitat* i *veritat/desocultament*. La veritat és la realitat de les coses. *La realitat és la veritat de les coses*.